

MÜSTEDREK

yaptığı işte isabet etme veya yanılma ihtimali her zaman mevcuttur. Sahih hadis ihtiva eden eserlere müstedrekleri de dahil edilse sahih hadislerin tamamına ulaşmanın mümkün olmadığı belirtilmiştir. Nitekim ricâlinin tamamı sika olduğu halde *Şahîhayn*'de ve bunun müstedrekinde yer almayan hadisler mevcuttur (İbn Hacer el-Askalânî, s. 130).

Müstedrek Türü Çalışmalar. 1. *el-Müstedrek* 'ale's-Şahîhayn*. Bu türün en meşhur çalışması olan eserde Hâkim en-Nisâbüri, *Şahîhayn*'de yer almamakla birlikte ikisinin ya da ikisinden birinin şartlarına uyan sahih hadisleri toplamaya çalışmıştır (I-IV, Haydarâbâd 1334-1342; nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-IV, Beyrut 1411/1990). 2. *el-İlzâmât 'ale's-Şahîhayn ('alâ Şahîhayi'l-Buhârî ve Müslim)*. Dârekutnî, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde *Şahîhayn*'de yer almayan yetmiş hadisi bu çalışmada bir araya getirmiştir. Eser *Şahîhayn*'in telif yönteminden farklı olarak münsed tertibindedir. Dârekutnî, şartlarına uyduğu halde eserlerinde bu hadislere yer vermemeleri sebebiyle Şeyhayn'i tenkit etmişse de onların bütün sahihleri toplama gibi bir gayelerinin olmaması göz önünde bulundurularak Dârekutnî'nin bu ithamı yersiz görülmüştür (nşr. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî, Beyrut 1405/1985). 3. *Kitâbü't-Te'tebbu'*. Dârekutnî, bu cüzünde *Şahîhayn*'de illetli olduğunu iddia ettiği 218 hadisi ele almıştır. Irâkî de *el-Müstedrek 'alâ Müstedreki'd-Dârekutnî* adlı bir çalışma yapmış (Kettânî, s. 16) ve bu risâle *el-İlzâmât* ile birlikte yayımlanmıştır. 4. *el-Müstedrek 'alâ Şahîhi'l-Buhârî ve Müslim (el-Müstedrekü'l-müstahrec 'ale'l-İlzâmât)*. Ebû Zer el-Herevî, Dârekutnî'nin *İlzâmât*'ındaki yetmiş hadisi kendi senedleriyle tahrîc etmiştir. Dört cüzden meydana gelen ve Zehebî ile İbn Hacer el-Askalânî tarafından görülen eserin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir. 5. *el-Ehâdisü'l-muhtâra mim mâ lem yu'hrichü'l-Buhârî ve Müslim fî Şahîhayhimâ (el-Ehâdisü'l-ciyâd)*. Ziyâeddin el-Makdisî tarafından kaleme alınmıştır (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, I-II, Mekke 1412). 6. *el-Müstedrek mine'n-nuşûşi's-sâkıta*. Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî'nin *el-Müsned*'i için Emîn Ali Ebû Yemânî'nin hazırladığı zeyildir (I-III, Kahire-Riyad 1416/1995).

BİBLİYOGRAFYA :

Firûzâbâdi, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "drk" md.; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1401/1981, s. 18, 22; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1041-1045; Bedreddin ez-Zerkeşî, *en-*

Nuket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh (nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed Bellâ Füreyc), Riyad 1419/1998, I, 222-226; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Emâli'l-muhtâka* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut 1416/1995, s. 130; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Kahire 1385/1966, I, 105-108; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1672; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1384/1964, s. 80-86; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1416/1995, I, 339-344; *Tecrid Tercesmesi*, Mukaddime, I, 252-253; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Selmân – Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-muşannefâti'l-vâride fî Fethi'l-bârî*, Riyad 1412/1991, s. 367-368; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 14-22; İzmîrî İsmâil Hakkı, *Hadis Tarihi* (nşr. İbrahim Hatiboğlu), İstanbul 2002, s. 239-240; Cl. Gilliot, "Şıla", *El²* (İng.), IX, 603-606; Mervân Muhammed Mustafa, "el-Müstedrekât", *el-Mevsû'atü'l-İslâmiyyetü'l-âmmeh*, Kahire 1422/2001, s. 1289-1290.

İBRAHİM HATİBOĞLU

el-MÜSTEDREK

(المستدرک)

Hâkim en-Nisâbüri'nin

(ö. 405/1014),

Buhârî ile Müslim'in

el-Câmi'u's-şahîh'lerine almadıkları sahih hadisleri bir araya getiren eseri.

Tam adı *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*'dir (*el-Müstedrek 'ale's-Şeyhayn*). Hâkim, bazı çağdaşlarının sahih hadislerin *Şahîhayn*'deki rivayetlerle sınırlı olduğunu, bunların on bini geçmediğini, geri kalanların zayıf ve asılsız olduğunu ileri sürmeleri karşısında kendisinden bu yanlışı düzeltmek için Buhârî ve Müslim'in de delil kabul edebileceği isnadlarla rivayet edilmiş hadisleri bir araya getirmesinin istemesi üzerine *el-Müstedrek*'i yazmaya karar verdiğini söylemektedir (I, 2-3). Kitapta hem Buhârî hem Müslim'in veya sadece Buhârî'nin yahut sadece Müslim'in rivayet şartlarına uyan hadislerle her iki âlimin şartlarına uymamakla birlikte müellifin sahih kabul ettiği, ayrıca kendisinin de sahih kabul etmediği halde isnadları sahih olduğu için sahih olabileceğine dikkat çektiği rivayetler toplanmıştır. Bu beş grup hadisin her birinin sonunda, "Şeyhâyn'in şartına göre sahihtir"; "Buhârî'nin şartına göre sahihtir"; "Müslim'in şartına göre sahihtir" veya "sahîhu'l-isnaddır" ifadeleri kullanılmış, sahih olabilecek hadisler hakkında ise hiçbir değerlendirme yapılmamıştır. *el-Müstedrek*'te yer alan hadislerin büyük çoğunluğu Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarına uygun rivayetler olup bu yönüyle eser *Şahîhayn*'in zeyil durumundadır. Bazı rivayetleri eleştirilen ve câmi' türünde bir çalışma olan eser *Şahîhayn*'in

müşterek planına göre tertip edilmiş, "Kitâbü'l-İlmân" ile başlayıp "Kitâbü'l-Ehvâl" ile sona eren elli iki kitaptan oluşmuştur. Eserde sahâbe ve tâbiîn kavilleriyle birlikte 8803 rivayet mevcuttur.

Hâkim'in bu eserdeki hadisleri derlemeye bir ölçü olarak kullandığı, "Buhârî ile Müslim'in veya ikisinden birinin delil kabul edebileceği" ifadesiyle neyi kastettiği konusunda ihtilâl edilmiş, Zehebî bunun, *Şahîh-i Buhârî* ile *Şahîh-i Müslim*'de rivayetleri bulunan râvilerin hadislerini Hâkim'in *el-Müstedrek*'e alması anlamına geldiğini söylemiştir. Müellifin *el-Müstedrek*'i tasnif ederken öne sürdüğü şartlara ne derece uyduğu konusu da eserin yazıldığı dönemden itibaren tartışılmış, Mâlinî, *el-Müstedrek*'te *Şahîhayn*'de aranan şartları taşıyan hiçbir rivayet bulamadığını iddia etmiştir. Bu iddiayı aşırı bulan Zehebî, Mâlinî'nin bu değerlendirmeyi yapabilecek seviyede olmadığını söylemiş, daha sonra *el-Müstedrek*'teki hadisleri ciddi bir tetkike tâbi tutarak orada *Şahîhayn*'in şartlarını veya birinin şartını taşıyan çok sayıda hadis bulunduğunu, bunların kitabın yarısını teşkil ettiğini, eserdeki hadislerin dörtte birinin senedinin sahih, diğerlerinin vâhî, münker, hatta mevzû olduğunu belirtmiştir (*A'lâmü'n-nübelâ*², XVII, 175; *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1041-1045).

Hâkim eserine sehven *Şahîhayn*'deki bazı hadisleri de almış, Zehebî *Muhtâsarü'l-Müstedrek*'inde bunlara işaret etmiştir. Bu arada bir râvinin rivayetini eserine almak için Buhârî ile Müslim'in *eş-Şahîh*'lerinde ondan hadis rivayet edilmesini şart koymayıp râvinin adının orada herhangi bir şekilde geçmesini yeterli görmüş, bu yüzden *Şahîhayn*'de rivayeti bulunmayan pek çok râviden eserin hadis rivayet etmiştir. Ayrıca Şeyhayn'in şartlarına uygun olduğunu söylediği hadislerin Şeyhayn'den sadece birinin şartlarına uygun olduğu görülmüştür. *el-Müstedrek*'teki bazı rivayetlerin senedinde zayıf olan veya yalancılıkla itham edilen bir kimse de bulunabilmektedir. İbn Kesîr de *el-Müstedrek*'te değişik türlerde hadis bulunmakla beraber sahih ve müstedrek rivayetlerin az olduğunu, hatta eserde hasen, zayıf ve mevzû rivayetlerin de bulunduğunu ifade etmiştir.

Bir hadis hâfızı olan Hâkim'in kitabında mevzû rivayetlere yer vermesi bazı âlimler tarafından garip karşılanmış ve onun bu kusuru, eserini ömrünün sonlarına doğru dikkatsizliğinin arttığı bir zamanda tamamlaması ve yazdığı hadisleri yeniden gözden geçirmeye fırsat bulamadan vefat

etmesi gibi sebeplerle açıklanmıştır. Nitekim eserin ilk beşte birindeki hataların diğer kısımlardan çok daha az olduğu görülmektedir. İbn Hacer el-Askalâni ilk beşte birin sonunda, "Hâkim'in imlâ ettiği kısım burada sona erdi" ifadesinin yer aldığını, altı cüzden oluşan eserin ikinci cüzünün ortalarına kadar olan kısmın Hâkim tarafından imlâ edildiğini, geri kalan kısmın ise icâzet yoluyla alındığını belirtmektedir.

Zehebî *el-Müstedrek*'teki hadislerin sağlamlık derecesini gözden geçirmiş, *Telhîşü'l-Müstedrek* adını verdiği eserinde sahih olmayan rivayetlere işaret etmiştir. O tarihten itibaren Zehebî'nin bu çalışması dikkate alınmadan *el-Müstedrek*'in tam olarak anlaşılamayacağı kanaati yaygınlık kazanmıştır. *el-Müstedrek* tasnif devri sonrasında kaleme alınan pek çok esere kaynaklık etmiştir.

el-Müstedrek, ilk defa Haydarâbâd'da Zehebî'nin *Telhîşü'l-Müstedrek*'i ile birlikte dört büyük cilt halinde basılmış (Haydarâbâd 1334-1342), daha sonra bu baskı birçok defa tekrarlanmıştır (I-IV, Riyad 1355, 1968). Ancak bu baskılarda çok sayıda hata bulunmaktadır. Eseri ayrıca *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn fi'l-ḥadîṣ* adıyla Mustafa Abdülkâdir Atâ (I-IV, Beyrut 1411/1990); *el-Müstedrek* ismiyle Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî (I-V, Beyrut-Halep-Riyad 1406/1986) Zehebî'nin *et-Telhîş'i* ve birer fihrist ile yayımlamıştır. Daha sonra Hamdî Demirdâş Muhammed tarafından *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn* adıyla on cilt halinde neşredilmiştir (Mekke 1420/2000). *el-Müstedrek* üzerine çeşitli fihrist çalışmaları yapılmış olup Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl'un *Fehârisü'l-Müstedrek*'i (Beyrut 1407/1987), Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî'nin *Fihrisü Eḥâdisi'l-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*'i (Beyrut 1986), Muhammed Selîm İbrâhim Semâre'nin *Fehârisü eḥâdis ve âşâri'l-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*'i (I-II, Beyrut 1406/1986) ve *Fehârisü'l-Müstedrek*'i (Beyrut 1408/1987; 1415/1995) bunların belli başlılarıdır. Ayrıca muhtelif kaynaklarda *el-Müstedrek*'in yeni neşir hazırlıklarının yapıldığından söz edilmiş (Mahmûd el-Mîre, *el-Hâkim en-Nisâbüri ve Kitâbühü el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*) ve bu çalışmada gerek *el-Müstedrek*'te gerekse *Telhîş*'indeki pek çok okuma hatasının ortaya konulduğuna işaret edilmiştir (Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan v.dğr., s. 367).

el-Müstedrek üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. 1. Hâkim en-Nisâbüri, *el-Med-*

hal ilâ ma'rifeti's-Şaḥîḥayn (el-Medḥal ilâ ma'rifeti'l-Müstedrek). *el-Müstedrek*'e giriş mahiyetinde kaleme alınan bu eserde *Şaḥîḥ-i Buḥârî* ile *Şaḥîḥ-i Müslim* tanıtılmakta ve *el-Müstedrek* hakkında bilgi verilmektedir (bk. HÂKİM en-NISÂBÜRİ). 2. Zehebî, *Telhîşü'l-Müstedrek (Muḥtaşaru'l-Müstedrek)*. *el-Müstedrek*'le ilgili en önemli çalışma olup eserde yer alan zayıf, münker ve mevzû rivayetler gösterilmiştir. Zehebî'nin görüş bildirmediği hadisler hakkında Mahmûd el-Münîre'nin *el-Müstedrek*'in yazmalarını da esas alarak bir çalışma yaptığı kaydedilmektedir (Mahmûd et-Tahhân, s. 103). Zehebî'nin *Telhîşü'l-Müstedrek*'i *el-Müstedrek*'in birçok baskısıyla birlikte yayımlanmıştır (I-IV, Haydarâbâd, 1334-1342). İbnü'l-Mülâkkın, *Muḥtaşaru İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebi 'Abdillâh el-Hâkim* adlı eserinde (bk. bibl.) Zehebî'nin çalışmasını özetlemiş, hem onun hem de Hâkim'in bazı hatalarına dikkat çekmiştir. 3. Zehebî, *el-Müstedrek 'ale'l-Müstedrek*. *el-Müstedrek*'te yer alan 100 kadar uydurma rivayete dair bir çalışmadır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1672). 4. Zeynüddin el-İrâkî, *el-Mustaḥrec 'ale'l-Müstedrek li'l-Hâkim (Telhîşü'l-Müstedrek, Tahricü Müstedreki'l-Hâkim, Emâli'l-Hâfız el-'Irâkî, Emâli fi tahrici'l-Müstedrek)*. İbn Hacer el-Askalâni'nin belirttiğine göre, bu eserde *el-Müstedrek*'ten "Kitâbü's-Salât" a kadar olan kısım 300 kadar mecliste imlâ edilmiştir (*el-Mecma'u'l-müesses*, II, 185). Bunlardan yedi mecliste imlâ edilen hadisler Ebû Abdurrahman Muhammed Abdül-mün'im b. Reşâd tarafından aynı adla yayımlanmıştır (Kahire 1410/1990). Bunların dışında Burhâneddin el-Halebî'nin eser üzerine bir muhtasarı ve Süyûtfî'nin *Tavzîhu'l-müdreki fi taḥḥîli'l-Müstedrek* adlı bir çalışması olduğu zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), Mukaddime, I, 2-3, 41-42; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 22-24; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadîṣ* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1401/1981, s. 18, 22; Nevevî, *İrşâdü't-talâbi'l-ḥakâ'ik* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1408/1988, s. 61; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 175; a.m.f., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1041-1045; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *İhtîşârü 'Ulûmi'l-ḥadîṣ* (nşr. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamîd el-Cîlî el-Eserî - Nâsirüddin el-Elbânî), Riyad 1417/1996, I, 112-113; İbnü'l-Mülâkkın, *Muḥtaşaru İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebi 'Abdillâh el-Hâkim* (nşr. Abdullah b. Hamed el-Lahidân - Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âlü Humeyyid), Riyad 1411, neşredenlerin girişi, I, 17-22; İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî), Beyrut 1415/1994, II, 185; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1672; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla* (nşr. Abdülfettâh Ebû

Gudde), Halep 1384/1964, s. 80-86; *Tecrid Ter-cemesi*, Mukaddime, I, 253; Mahmûd et-Tahhân, *Uşûlü't-tahric ve dirâsetü'l-esânid*, Riyad 1398/1978, s. 102-103; M. Ebû Zehv, *el-Ḥadîṣ ve'l-muḥaddîṣün*, Beyrut 1404/1984, s. 407-409; Ali Yardım, *Hadîs*, İzmir 1984, II, 87-92; M. Abdülâzîz el-Hülî, *Târihu fününi'l-ḥadîṣ*, Beyrut 1986, s. 96-98; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Selmân - Ebû Huzeife Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-muşannefâti'l-vâride fi Fethi'l-bârî*, Riyad 1412/1991, s. 367-368; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 14-15; Osman Güner, "Hâkim en-Nisâbüri ve Müstedrek Üzerine (Genel Bir Değerlendirme)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 10, Samsun 1998, s. 141-158.

İBRAHİM HATİBOĞLU

MÜSTEDREKİYYE

(المستدركية)

Kendilerinden öncekilerin anlayamadığı konuları kavradıklarını ileri süren tâli bir Neccâriyye fırkası (bk. NECCÂRİYYE).

MÜSTEFİZ

(المستفيض)

Haber-i vâhidin en üst derecesi için kullanılan hadis terimi.

Sözlükte "taşmak, kabarmak" anlamındaki feyz kökünün "istif'âl" kalıbından türeyen müstefiz kelimesi bir kaptan dökülen suyun etrafa yayılmasını ifade eder, hadis ilminde ise tarihleri çoğalan hadisin gittikçe yayılmasını anlatmak için kullanılır. Farklı görüşler bulunmakla birlikte hadis terimi olarak "senedinin râvi sayısı baştan sona her tabakada üçten aşağı düşmeyen, fakat mütevâtir derecesine de ulaşmayan hadis" mânasına gelmektedir. I-II. (VII-VIII.) yüzyıllarda sözlük anlamından hareketle daha çok "yaygın ve meşhur" gibi mânalarda kullanılırken daha sonra mâruf, mahfuz, müstehir / meşhur ve mütevâtir kavramlarına yakın anlamda, hatta bazan bunlarla aynı anlamı ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Râvilerinin sayısı veya senedlerinin azlığı-çokluğu bakımından hadisler mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayrılır. Haber-i vâhid (haber-i âhâd) olan hadisler meşhur (müstefiz), aziz ve garîb şeklinde tasnif edilir. Meşhur, başlangıçta bir veya birkaç sahâbî tarafından rivayet edilip tâbiin ve tebeu't-tâbiin dönemlerinde özellikle fakihler arasında kabul gören haberdur. Bir haberin meşhur veya müstefiz sayılabilmesi için en az kaç tarife / râvi sayı-